

The Role of Monotheism in Preventing Economic Corruption of In-charges from the Perspective of Nahj al-Balaghah*

Hamidreza Sarvarian^۱
Negin Davoodi Juneqani^۲
Majid Davoodi Juneqani^۳

Abstract

Monotheism is one of the important issues of belief that separates pure and real human life from ordinary life. In addition to individual life, human beings also have various social responsibilities and are required to observe them. One of the responsibilities is defined in the economic dimension, which is one of the most fundamental issues of governments and the life of society, and in the view of the Supreme Leader of the Revolution, is a decisive point. Unfortunately, Iran is facing the ominous phenomenon of economic corruption that the Supreme Leader in the fourth paragraph of the declaration of the second step, addressed to the nation with the headline “Justice and the fight against corruption”, and pointed out the importance and public duty in its realization. According to the results of this study, the elimination of corruption causes justice in society, poverty alleviation and creating public hope and trust in in-charges. In the present article, with a descriptive and analytical method, it was tried to explain the effect of monotheistic thought as an important deterrent factor in preventing economic corruption of in-charges inspired by Imam Ali’s (A.S) statements.

Keywords: Monotheistic Thought, Economics, Economic Corruption, Declaration of the Second Step of the Revolution.

---

*. Date of receiving: ۱۲, ۱۰, ۲۰۲۱ - Date of approval: ۲۰, ۱۲, ۲۰۲۱.

۱. Associate Professor of Hazrat Masoumeh University of Qom. (h.sarvarian@hmu.ac.ir)

۲. Master of Hadith Sciences, Orientation in Nahj al-Balaghah, (Corresponding Author); (davoodijuneghani@gmail.com).

۳. Master Student of Administrative Procedure Law, Tehran University of Judicial Sciences and Administrative Services; (davoodimajid@gmail.ir).

نقش توحیدباوری در پیشگیری از مفاسد اقتصادی کارگزاران از منظر نهج البلاغه*

حمیدرضا سروریان^۱ - نگین داودی جونقانی^۲ - مجید داودی جونقانی^۳

چکیده

توحید از مباحث مهم اعتقادی است که زندگی پاک و واقعی انسان را از زندگی معمولی جدا می‌سازد. انسان علاوه بر زندگی فردی، مسئولیت‌های گوناگون اجتماعی را نیز دارا بوده و ملزم به رعایت آنهاست. یکی از مسئولیت‌ها، در بُعد اقتصادی تعریف شده که از اساسی‌ترین مسائل حکومت‌ها و حیات جامعه به‌شمار می‌آید و در نگاه رهبر انقلاب، یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده است. اما متأسفانه کشور ایران با پدیده شوم فساد اقتصادی مواجه بوده که مقام معظم رهبری در بند چهارم بیانیه گام دوم، خطاب به ملت با تیتراژ «عدالت و مبارزه با فساد» به اهمیت و یک وظیفه همگانی در تحقق آن اشاره نموده است. بر اساس نتایج این پژوهش، از بین رفتن فساد، سبب عدالت در جامعه، فقرزدایی و ایجاد امید و اعتماد عمومی مردم به کارگزاران می‌باشد. در مقاله حاضر به روش توصیفی و تحلیلی تلاش شد تا تأثیر اندیشه توحیدی به‌عنوان عامل مهم بازدارنده در پیشگیری از فساد اقتصادی کارگزاران با الهام از بیانات علوی تبیین گردد.

واژگان کلیدی: اندیشه توحیدی، اقتصاد، مفاسد اقتصادی، گام دوم انقلاب.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹.

۱. دانشیار دانشگاه حضرت معصومه (س) قم؛ (h. sarvarian@hmu.ac.ir).

۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث گرایش نهج البلاغه، دانشگاه حضرت معصومه (س) قم، (نویسنده مسؤل): (davoodijuneghani@gmail.com).

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق دادرسی اداری دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری تهران؛ (davoodimajid@chmail.ir).

مقدمه

فساد اقتصادی از جمله چالش‌هایی است که بسیاری از جوامع اسلامی و غیر اسلامی با آن مواجه بوده و این پدیده شوم علاوه بر ایجاد ناامیدی در مردم منجر به ایجاد شکاف میان دولت و ملت شده است؛ بدین علت که به بیان رهبر انقلاب «فساد اقتصادی و دیگر مفاسد توده چرکین کشورها و نظام‌ها اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آنها است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۱) و مانعی بزرگ برای تحقق هدف والای اسلام یعنی عدالت و رفاه اجتماعی است. بنابراین حکومت اسلامی موظف است که به مبارزه با این پدیده که اسباب انحصارطلبی و استفاده‌های نامشروع را فراهم می‌آورد، همت گمارد. همان گونه که حضرت امیر دلیل خود از قبول حکومت را برپایی نشانه‌های دین خدا و یاری ستم دیدگان بیان نمودند (سید رضی، ۱۴۱۴: ۱۸۹) به سبب اهمیت این مسئله رهبر معظم انقلاب در بیانی‌های که سرنوشت‌سازترین حوادث و رخداد‌های پیش از انقلاب و پس از آن را بیان نموده‌اند بر مبارزه جدی با فساد اقتصادی تاکید داشتند؛ بدین سبب که مبارزه با فساد اقتصادی گام بلندی در تحقق عدالت علوی یعنی آرمان بزرگ انقلاب اسلامی است. ایشان در جلسات و سخنرانی‌های متعدد دولت را مرکز اصلی مبارزه با فساد اقتصادی معرفی (خامنه‌ای، ۱۳۸۲) و از دولتمردان خواستند که وارد میدان عمل شده و با مفسدین برخورد جدی داشته تا امنیت اقتصادی در جامعه محقق گردد. ایشان فرمودند: «همه باید بدانند طهارت اقتصادی شرط مشروعیت همه مقامات حکومت اسلامی است. همه باید از شیطان برحذر باشند و از لقمه حرام بگریزند و از خداوند در این باره کمک بخواهند و دستگاه‌های نظارتی و دولتی باید با قاطعیت و حساسیت از تشکیل نطفه فساد پیشگیری و با رشد آن مبارزه کنند. این مبارزه نیازمند انسان‌های با ایمان، جهادگر و منیع الطبع با دستانی پاک و دل‌هایی نورانی است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۱). بدین ترتیب تأمین امنیت اقتصادی از مهم‌ترین کارکرد دولت‌ها است که تنها از طریق مدیریت و نظارت دقیق و به‌کارگیری کارگزاران شایسته محقق می‌گردد. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که برخورداری از بینش توحیدی تا چه حد در پیشگیری از فساد اقتصادی کارگزاران ثمربخش است؟ نگارندگان درصدد بیان این مسأله هستند که برخورداری از ایمان و اعتقاد به خداوند عاملی مهم در جهت از بین رفتن فساد اقتصادی در میان کارگزاران است؛ زیرا بینش توحیدی و مرتبه ایمان افراد در تمام زندگی آنها متبلور شده و هرکس به اندازه معرفت و بندگی‌اش در برابر خدا، رفتار خود را سامان می‌دهد و هر آنچه سر انسان می‌آید انعکاس

رفتار خود اوست. مطابق آیات قرآن اعمال و رفتارهای انسان عامل اصلی ایجاد فساد در جامعه است و خداوند با نزول مجازات‌های مختلف می‌خواهد نتیجه بعضی از اعمال انسان‌ها را به آنها بچشاند شاید از عملکرد خود توبه نموده و به‌سوی او بازگردند تا به‌آنها برای روز حساب نداشته و مهلتی نیز در این دنیا داشته باشند (روم: ۴۱).

بنابراین برعهده سطوح بالای حاکمیت و همه اقشار مردم است که از باب وجوب امر به معروف و نهی از منکر دست به‌دست هم داده، با برنامه‌ریزی و با اراده کامل به مبارزه با مفاسد به‌ویژه مفاسد اقتصادی بپردازند؛ زیرا فساد اقتصادی مهم‌ترین عامل تهدیدکننده اقتدار ملی و موجودیت هر کشور است که مقبولیت مردمی و اعتماد عمومی در هر جامعه‌ای را تضعیف و سرمایه اجتماعی آن را دچار انقباض می‌کند پس ضرورت دارد که به‌طور جدی به این مهم پرداخته شود. در همین راستا این پژوهش با روش تحلیل اسنادی به شیوه توصیفی - تحلیلی و با استفاده از مهم‌ترین منابع اسلامی یعنی قرآن کریم و کتاب شریف نهج البلاغه، همچنین کتاب‌های لغوی و حدیثی شیعه به بررسی این مهم پرداخته است. پلان مقاله در سه بخش تعریف مفاهیم، ویژگی‌های کارگزاران از نگاه امام علی علیه السلام، تأثیر بینش توحیدی بر پیشگیری از فساد اقتصادی کارگزاران طراحی گردیده است.

با توجه به جستجوی نگارندگان در سامانه‌های علمی و رایانه‌ای و وبگاه‌های اینترنتی تصریح می‌شود که هیچ مقاله یا رساله‌ای در خصوص این موضوع پیدا نشد، اما درباره اقتصاد و مفاسد اقتصادی کتاب‌ها و تحقیقات متعددی تهیه گردیده است که از جمله آنها: کتاب «فساد مالی» از غلامعلی معصومانی و حسن دادگر و مقاله «سازوکارهای مبارزه با مفاسد اقتصادی در نظام حکومتی امام علی علیه السلام» از سیدمحمدحسین سرکشیکیان و... را می‌توان نام برد.

الف. تعریف مفاهیم

۱. اندیشه توحیدی

زندگی انسان ترکیبی از اندیشه و عمل است که با اتصاف هریک از این دو به غیر خدا زندگی انسان مختل و سعادت‌مندی او به خطر می‌افتد. وقتی می‌گوییم انسان باید اندیشه توحیدی داشته باشد، اندیشیدن به این نحو که تنها منشأ و حقیقت هستی را خداوند بداند و بر این اساس نباید هیچ پدیده‌ای را بدون ارتباط با او در نظر بگیرد. انسان موحد با انعکاس این اعتقاد در عمل به پروردگار خود نزدیک و بندگی خود را در برابر او نمودار می‌سازد، زیرا در قرآن کریم آمده است: «مَنْ ذَا الَّذِي

يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ»؛ «کیست که در نزد او، جز به فرمان او شفاعت کند؟!» (بقره: ۲۵۵) خداوند متعال به هر کسی اجازه شفاعت نمی‌دهد بلکه این اذن برای انبیاء، اولیا و بندگان صالحی است که اوامر پروردگار خویش را با جان و دل اجرا نموده و زندگی اخروی را که ورود به سرای رحمت خاص است بر زندگی دنیوی ترجیح داده‌اند. به عبارت دیگر موحد راستین جز خداوند متعال را شایسته پرستش نمی‌داند و اعمالش خالص و تنها برای رضایت او است. این اندیشه توحیدی که اعتقاد به وحدت حقه الهی در ذات، صفات و افعال است به انسان نشان می‌دهد که هیچ ذات و فعلی مستقل از ذات و فعل خداوند وجود ندارد. انسان با این نگاه درمی‌یابد که خُرد و کلان هستی در اختیار خداست؛ هرچه و هرکس را که بخواهد موجود یا نابود می‌کند، به هرکس بخواهد می‌بخشد و از هرکس که بخواهد می‌ستاند، هرکس را بخواهد عزت می‌بخشد و هرکه را اراده کند، بر خاک ذلت و خواری می‌نشانند. بنابراین، برای انسان برخوردار از اندیشه توحیدی معنا ندارد که پیش غیر خدا گردن کج کند، دست نیاز ببرد یا چیزی بطلبد یا زور بشنود و دم بر نیورد. یا در جامعه برای ایجاد تبعیض و فاصله طبقاتی تلاش نماید. پس بینش توحیدی باید در روابط اجتماعی، حکومت داری، زندگی فردی وجود داشته باشد تا همگان به سمت آن مسیری که خداوند متعال انسان را برای آن آفریده در حرکت باشند و به سعادت حقیقی دست یابند.

۲. اقتصاد

اقتصاد از ریشه قصد به معنای خواستن، رفتن، قصد چیزی یا کسی را داشتن و در اندیشه کاری بودن است. فراهیدی اقتصاد را به معنای میانه‌روی و اعتدال آورده و در این باره گفته است: «الْقَصْدُ استقامة الطريقة و الْقَصْدُ فِي الْمَعِيشَةِ أَلَّا تَسْرِفَ وَ لَا تَقْتَرُ» (فراهیدی، ۱۴۱۴: ۵۴/۵)، بدین مفهوم که قصد به معنای پایداری در راه است و میانه‌روی در زندگی اقتصادی به این معنا است که نه اسراف داشته باشی و نه سخت‌گیری. امام علی علیه السلام در سخنی که مؤید معنای اقتصاد است فرمودند: «مَا عَالَ مَنْ اِقْتَصَدَ؛ هرکس میانه‌روی پیشه کند نیازمند نگردد» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۹۴) عمده معانی که برای اقتصاد در کتاب‌های لغوی ذکر شده است همین معنای میانه‌روی و داشتن اعتدال است (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۲۷/۳). اما اقتصاد در اصطلاح دانشی است که به بررسی فعالیت‌های فردی و اجتماعی مربوط به تولید، مبادله و مصرف کالا و خدمات می‌پردازد (هاشمی رفسنجانی و محققان، ۱۳۸۶: ۱۲۲/۴). به کارگیری صحیح اصول اقتصادی اسباب رشد و پیشرفت یک جامعه را فراهم و توازن

اجتماعی را در آن جامعه برقرار می‌سازد. همچنین جامعه را در برابر مسائل و مشکلات اجتماعی و طبیعی قدرتمند ساخته و شکوه و عظمت آنها را در برابر دیگر جوامع حفظ می‌نماید.

۳. مفاسد اقتصادی

فساد مصدر لازم «فَسَدٌ» به معنای تباه شدن، از بین رفتن، فتنه و آشوب، تغییرکردن، شرارت و بدکاری (فراهیدی، ۱۴۱۴: ۲۳۱/۷) خشکی و بی حاصلی بیابانها و شهرهای کنار رودخانه است (ابن منظور، ۱۴۰۵: ۳۲۵/۳). راغب اصفهانی در معنای فساد نوشته است: «فساد خارج شدن از حد اعتدال است چه اندک باشد یا بسیار و نقطه مقابل فساد صلاح است. واژه فساد در نفس، بدن و اشیائی که از استقامت و ثبات خارج شده است هم به کار می‌رود» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۵۵/۴). بدین ترتیب وقتی چیزی دارای نظم طبیعی و بدون نقص باشد صلاح خواهد بود اما اگر این نظم و اعتدال به هم بخورد فساد در آن راه می‌یابد و چیزی که دارای فساد باشد «فاسد» نامیده می‌شود. فساد همانند یک بیماری مسری می‌تواند از یک نهاد به نهادی دیگر سرایت کند تا اینکه تمام یک نظام حکومتی را آلوده و نابود نماید. برای فساد صورت‌های مختلفی است؛ مهم‌ترین آن که از عوامل تخریب بنیادهای اقتصادی جامعه به‌شمار می‌رود فساد اقتصادی است. فساد اقتصادی خود نیز انواع مختلفی دارد که می‌تواند به‌صورت مخفیانه یا آشکارا انجام بگیرد. از جمله آنها رشوه، اختلاس، کلاهبرداری و ویژه‌خواری است. (رحیمیان، ۱۳۹۳: ۹ و ۱۰/۱۰۴) این نوع فساد می‌تواند براساس بی‌برنامگی دولت‌ها، بی‌نظمی مالی، قوانین ناکارآمد، بی‌تقوایی و زیاده‌خواهی برخی از کارگزاران یا عدم کنترل و نظارت صحیح و برخورد به موقع با افراد مفسد صورت بگیرد. (گروه بنیادین حکومتی، ۱۳۹۴: ۱) به بیانی دیگر فساد اقتصادی می‌تواند امنیت سرمایه‌گذاری را برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی به خطر انداخته و تمایل آنها را نسبت به فعالیت اقتصادی از بین ببرد. بدین ترتیب بازار فعالیت‌های اقتصادی تنها در انحصار عده خاصی خواهد بود و سود حاصل از آن هم به جیب همان خواص خواهد رفت. امام علی علیه السلام درباره نقش کارگزاران و دستگاه حاکمیت در ایجاد این نوع فساد فرمودند: «وَإِنَّمَا يُؤْتِي خَرَابَ الْأَرْضِ مِنْ إِعْوَازِ أَهْلِهَا، وَإِنَّمَا يَعُورُ أَهْلُهَا لِإِشْرَافِ أَنْفُسِ الْوُلَاةِ عَلَى الْجَمْعِ، وَسُوءِ ظَنِّهِمْ بِالْبَقَاءِ، وَقَلَّةِ انْتِفَاعِهِمْ بِالْعَبْرِ؛ ویرانی زمین تنها به علت فقر صاحبان آن حاصل می‌شود و فقر آنها تنها به سبب توجه زمامداران به جمع مال و زراندوزی و بدگمانی به بقای حکومتشان و کم عبرت گرفتن (از سرنوشت زمامداران پیشین) خواهد بود» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۳۶).

۴. بیانیه گام دوم انقلاب

انقلاب اسلامی ایران با همت مرد خدا امام خمینی (ره) و رهبری‌های پیامبرگونه‌اش به پیروزی رسید. حضرت امام (ره) بت‌های ظاهر و باطن را شکستند و با ایجاد انقلاب اسلامی خانه حقیقتی را بنا نهادند که کعبه دل‌های مردم است. ایشان توانستند اسلام را از انزوای سیاسی بیرون آورده و مسلمانان را بر قله‌های عزت و سربلندی نشانده و ابهت قدرت‌های استکباری را درهم شکنند. مقام معظم رهبری یکی از دلایل منحصر به فرد بودن انقلاب اسلامی را حضرت امام معرفی و فرمودند: «انقلاب اسلامی بی‌نام خمینی (ره) در هیچ جای جهان شناخته شده نیست» (مقدمه رهبری بر صحیفه نور). بعد از آن مرد خدا و با آمدن رهبری حکیم و فرزانه، همچنین کوشش دوستدارانش انقلاب اسلامی پله‌های موفقیت و سربلندی را یکی بعد از دیگری پشت سر می‌گذارد و تمام نقشه‌های شوم مستکبران را باطل می‌سازد. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای بعد از رحلت رهبر کبیر انقلاب در بیانی‌های به ارزیابی یازده ساله انقلاب پرداختند. سپس در تاریخ ۱۳۷۷/۱۱/۲۱ در بیانیه دیگری انقلاب را ارزیابی نموده و دقیقاً بیست سال بعد از آن تاریخ یعنی ۱۳۹۷/۱۱/۲۲ بیانی‌های با عنوان بیانیه گام دوم انقلاب ارائه و به ارزیابی چهل ساله از انقلاب اسلامی پرداختند. با توجه به اینکه در طول چهل سال از پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی دستاوردهایی حاصل گشته اما هنوز آرمان‌های انقلاب به‌طور کامل محقق نشده است، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) گام دوم انقلاب را «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» معرفی نمودند. ایشان با ارائه این بیانیه و خطاب قراردادن جوانان به‌عنوان محور تحقق نظام پیشرفته اسلامی، به بیان مسائل نوبه نو انقلاب از پیشینه وقوع تا دستاوردهای چهل ساله آن پرداخته و در واقع یک بیانیه ایدئولوژیک ارائه دادند. این بیانیه فصل جدید زندگی را برای جمهوری اسلامی رقم خواهد زد و انقلاب را به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و ظهور حضرت بقیه الله الاعظم (عج) است نزدیک‌تر خواهد ساخت.

ب. ویژگی‌های کارگزاران در نهج‌البلاغه

در سیره حکومتی حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) توجه به صلاحیت‌های اخلاقی و علمی کارگزاران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ به نحوی که حضرت در بیانات متعددی یکی از عوامل فروپاشی و ناکارآمدی نظام‌های سیاسی را، مدیریت ناصحیح معرفی نمودند. در نامه‌های آن بزرگوار برای حاکمان و کارگزاران به ویژگی‌ها و خصوصیات یک فرد در جایگاه حکومتی و مسئولیتی اشاره گردیده که در ادامه به آن

می پردازیم:

۱. تقوا

تقوا از ماده «وقی» به معنای حصار، قلعه حمایت، حافظ، نگهدار و سپر است (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴: ۳۰۴/۲۰). این حصار محکم الهی با تمرین ترک گناه به وجود می آید و انسان را در دنیا از شرور، فساد، معصیت و گناه در امان قرار داده و در آخرت نیز او را از عذاب دوزخ و آتش ابدی مصونیت می دهد (انصاریان، ۱۳۸۶: ۳۵۶). تقوا یک خصیصه لازم برای همه انسانها، قشرها و فعالیت های گوناگون آنها است، که اگر آن را پیشه خود سازند در ابتدا سودش به خودشان خواهد رسید (حسینی خامنه ای، ۱۳۸۸: ۱۰۹/۴). به عبارتی انسان با تقوا در جستجوی عدالت و دفع هرگونه ظلم و ستم است. همواره مراقب است که کار نادرست و بی قاعده از او سر نزنند و مسئولیت های محول شده را به نحو احسن انجام دهد؛ زیرا هدفش خدا و جلب خشنودی اوست. بنابراین برخورداری از تقوا، معیار بسیار مهم برای کارگزار نظام اسلامی است که در نتایج و اهداف سازمانی هم تأثیر مطلوبی خواهد داشت. حضرت امیر علیه السلام همواره خطبه ها و نامه های خود را با توصیه به تقوای الهی آغاز و یکی از ویژگی های کارگزاران را تقوا می دانستند. ایشان در نامه به مالک اشتر او را به تقوای الهی و ترس از خدا امر نمودند: «أَمْرُهُ بِتَقْوَى اللَّهِ وَ إِيْتَارِ طَاعَتِهِ؛ او را فرمان می دهد به ترس از خدا و مقدم داشتن طاعت خدا بر دیگر کارها» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۲۷). برخورداری از این تقوای الهی در ارجمندی آدمی نقش آفرین است، «لَاعَزَّ أَعَزَّ مِنْ التَّقْوَى» (همان، ۵۴۰)؛ چراکه فرد متقی از زیر بار مسئولیت ها و کارهای حساس شانه خالی نمی کند، او مشتاقانه می پذیرد و سختی ها و مشکلات این راه را به جان خریده و صبورانه آنها را رفع می کند. هرکس هم که از تقوای بیشتری برخوردار باشد، بی تردید در برابر مشکلات اعم از اقتصادی، اجتماعی و... صبورتر است که حضرت امیر در توصیف آنان فرمودند: «فِي الزَّلَازِلِ وَقُورٍ؛ به هنگام دشواری ها بردبار است» (همان، ۳۰۳) بدین مفهوم که انسان های متقی در سختی ها و مشکلات جانکاه، چون کوه استوار هستند و با استقامتی که از پایگاه تقوی الهام می گیرد، بر مشکلات پیروز می گردند. حال برخورداری مسئولان به ویژه کارگزاران اقتصادی از این خصیصه مهم اسباب بهره وری از طرح ها و پروژه های اقتصادی را فراهم و اوضاع اقتصادی یک جامعه را بهبود می بخشد. همچنانکه حضرت علی فرمودند: «اتقوا الله فی عبادته و بلاهه، فانکم مسؤلون حتی عن البقاع و البهائم، اطیعوا الله و لاتعصوه و اذا رایتم الخیر فخذوا به و اذا رایتم الشر فاعرضوا عنه

(سید رضی، ۱۴۱۴: ۲۴۲)؛ خدا را در نظر بگیرید در حق بندگانش و بلاش، زیرا که شما حتی در حق سرزمین‌ها و چهارپایان نیز مسئولید، اگر خیری دیدید آن را بگیرید و اگر شری دیدید آن را واگذارید». پس کارگزاران به‌عنوان خلیفة الله و خدمتگزار به مردم مسئولیت دارند و مسئولیتشان در صورتی پایان می‌پذیرد که زمین آباد و بشریت سعادت‌مند و نیازمندان و مستضعفان هم از زیر یوغ ستم آزاد گردند.

۲. ایمان به مبدأ هستی

از دیگر خصوصیات مهم کارگزاران در نگاه علوی، ایمان به پروردگار است. ایمانی که از اساسی‌ترین اهرم‌های بازدارنده از گناه است و در انسان آنچنان نیرویی به‌وجود می‌آورد که او را همچون سپری فولادین و نفوذناپذیر در برابر گناهان حفظ می‌کند. ایمان حقیقتی مربوط به روح و روان انسان است که در قلب و باطن او ریشه دارد؛ تا جایی که انسان با ایمان به کسی اطلاق می‌شود که اعتقاد او به خداوند متعال تا دل و جان او نفوذ کرده و تمام اخلاق و رفتار او را در برگرفته باشد. حضرت امیر در تعریف ایمان فرمودند: «الإیمان تصدیقٌ بالجنان وإقرارٌ باللسان و عملٌ بالأركان؛ ایمان تصدیق به قلب و اظهار و اعتراف به زبان و عمل به جوارح و اعضاست» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۴/۶۶). پس اصل ایمان همان باور قلبی است اما عمل به وظایف دینی از لوازم حتمی آن به‌شمار می‌رود. امکان ندارد که کسی چیزی را از روی قلب باور نماید اما برخلاف آن عمل کند، با این اوصاف اگر عمل او مطابق باور قلبی و ادعایش نباشد ایمانش واقعی نیست. ایمان مانند خورشید بر تمام ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان نورافشانی می‌کند. آن آرامش و طمأنینه‌ای که در زندگی افراد با ایمان جلوه‌نمایی می‌کند نشانگر باور و اعتقاد قلبی آنها به خدا است که به هنگام حضور در سطح اجتماع، این باور خود را در ارتباط‌گیری با دیگران و مسئولیت‌هایشان نمودار می‌سازند. ایمان به خدا جزء پایه‌های حکومت نیز محسوب می‌گردد؛ به‌طوری که با فقدان آن، قوام و دوام جامعه اسلامی متلاشی شده و مانند قتل نفس یا فتنه و فساد است که نمی‌تواند قابل تحمل باشد (ولایی، ۱۳۹۶: ۲۵۰). انسان با ایمان و متقی، خداوند متعال را ناظر دقیق و همیشگی بر اعمال خود می‌یابد که از همه ریز و درشت کارهای او بهتر از ناظران حکومتی آگاهی دارد. همان گونه که خداوند در قرآن کریم فرموده است: «وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»؛ گفتار خود را پنهان کنید یا آشکار (تفاوتی نمی‌کند) او به آنچه در دل‌هاست آگاه است» (ملک: ۱۳) پس هیچ عملی از او ناپود نمی‌گردد و خدا با قیمت بهشت و رضوان، خریدار تلاش اوست. حتی گاهی بدون تلاش و تنها به خاطر حُسن نیت انسان، اجر و پاداش مرحمت

می‌کند؛ پس او در راه کسب فضایل و رسیدن به سعادت و رضای خدا، با عشق و دلگرمی خدمت می‌کند و از این همه تلاش و کوشش، لذت می‌برد. از این‌رو هیچ سازمان و مؤسس‌های ضمانتی بر کنترل گناه در افراد ندارد آنگونه که ایمان به خداوند متعال نقش خلل‌ناپذیری را در بازاری انسان از گناهان ایفا می‌نماید. با این بیان وجدان بشری در سایه ایمان به مبدأ و معاد اسباب تحولات روحی و اخلاقی را در افراد جامعه فراهم آورده و آنها را از کارهای خلاف شرع و قانون باز می‌دارد.

۳. اعتقاد به معاد

یکی دیگر از خصوصیات مهم کارگزاران اسلامی باور به معاد است. پیامبران و ائمه معصومان علیهم‌السلام در کنار توجه دادن مردم به خداپرستی، به معاد هم رهنمون می‌شدند. ایمان به معاد به انسان نوید زندگی جاوید را می‌دهد و انسان را برای آبادساختن آن زندگی به تلاش وادامی‌دارد؛ زیرا، می‌بیند با مرگ، قدم در مرحله‌ای از زندگی می‌گذارد که به مراتب از زندگی در این دنیا وسیع‌تر و عالی‌تر است و آن را دیوار زندگی نمی‌داند، بلکه آن را دریچه و معبری به سوی دنیای وسیع‌تر می‌داند. مرگ نقطه پایان زندگی نیست، بلکه انتقال از زندگی دنیا به زندگی ابدی است. مرگ و معاد حق بوده و کارهای خداوند و آفرینش او عبث و بیهوده نیست. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ وَبَادِرُوا آجَالَكُمْ بِأَعْمَالِكُمْ وَابْتَاعُوا مَا بَيْنِي لَكُمْ بِمَا يَزُولُ عَنْكُمْ... فَإِنَّ اللَّهَ شَبَّحَنَاهُ لَمْ يَخْلُقْكُمْ عَبَثًا وَ لَمْ يَتْرُكْكُمْ سُدىً وَ مَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ الْجَنَّةِ أَوْ النَّارِ إِلَّا الْمَوْتُ أَنْ يُنْزَلَ بِهِ؛ بندگان الله، از خدا بپرهیزید و با اعمال نیکو به استقبال اجل بروید و با چیزهای فانی شدنی دنیا آن چه که جاویدان می‌ماند خریداری کنید. خدای سبحان شما را بیهوده نیافرید و به حال خود وانگذاشت، میان شما تا بهشت و یا دوزخ فاصله اندکی جز رسیدن مرگ نیست» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۹۵). به بیانی دیگر خداوند متعال این جهان با عظمت را مقدم‌های برای عالم وسیع‌تر قرار داده است چراکه، در سایه اعتقاد به معاد است که هستی هدفمند و رفتارهای انسان معنا می‌یابد. به همین دلیل اگر آدمی بداند آنچه در این دنیا انجام می‌دهد در سرای دیگر نیز همان را بازخواهد یافت، بدون تردید در رفتار و عملکرد خویش دقت و ملاحظه بیشتری خواهد نمود و اینگونه ملاحظات با توجه به ایمان و اعتقاد به روز جزاء، حس مسئولیت را در نهاد بشر بیدار می‌کند و فرد را به سمت و سوی وظیفه‌شناسی می‌کشاند و او را به رعایت حدود انسانی خود و احترام به حقوق قانونی دیگران وادار می‌سازد. به عبارتی معتقد به معاد به آسانی در اموال مردم خیانت نمی‌کند؛ زیرا خدا را حاضر و ناظر کار خویش می‌داند که از پنهان و آشکار هر شخصی و هر چیزی

باخبر است. پس باور دارد از حساب و کتاب و عذاب روز قیامت او را فراری نیست و هیچ عملی حتی به اندازه ذره ناچیز از او ضایع نمی‌شود.

۴. امانت داری

خصوصیت بسیار مهمی که از کارگزاران بیش از همه انتظار می‌رود امانتداری است. امانتداری از ارکان همه ادیان الهی است که حدیث: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَمْ يَبْعَثْ نَبِيًّا إِلَّا بِصِدْقِ الْحَدِيثِ وَادَاءِ الْأَمَانَةِ إِلَى الْبِرِّ وَالْفَاجِرِ (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۰۴/۲)؛ خداوند متعال هیچ پیامبری را به سوی نیکوکار و بدکار مبعوث نکرد مگر به راستگویی و امانت‌داری» بیانگر اهمیت این مطلب است. چنانچه حضرت امیر علیه السلام هم خطاب به حاکم بحرین که از حکومت به عنوان امانت الهی بهره گرفته بود فرمود: «فلقد احسنت الولاية و اديت الامانة؛ حکومت را نیک انجام دادی و امانت را گزاردی» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۱۴). هرکس در هر پست و مقامی باید در حفظ امانت کوشا باشد اما از کارگزاران نظام اسلامی انتظار بیشتری می‌رود؛ زیرا اموال، ناموس و شرف مردم نزد این‌ها به امانت سپرده شده و مردم به آنها اعتماد نموده‌اند پس نباید از اعتماد مردم سوءاستفاده نمایند. حضرت امیر علیه السلام در نامه به یکی از کارگزاران خود که خبر خیانت در امانت او را شنیده بود فرمودند: «... إِنْ كُنْتَ فَعَلْتَهُ فَقَدْ أَسْخَطْتَ رَبَّكَ وَ عَصَيْتَ إِمَامَكَ وَ أَخْزَيْتَ أَمَانَتَكَ؛ اگر چنان کرده باشی پروردگار خود را به خشم آورده‌ای و امام خویش را نافرمانی کرده و امانت خود را از دست داده‌ای... بدان که حساب خداوند از حساب مردم (در قیامت) سخت‌تر و برتر است» (همان، ۴۱۲). منظور حضرت این است که آن‌کس که در امانت خیانت می‌کند هم در پیشگاه خدا، هم در پیشگاه امام خود مسئول است و هم اینکه خود را به رسوایی می‌کشاند و مردم را نسبت به خود بی‌اعتماد می‌کند. امام علی علیه السلام در سخنی منشاء این خیانت‌ها را کم‌تقوایی و بی‌دینی دانسته و فرمودند: «الْخِيَانَةُ دَلِيلٌ عَلَى قِلَّةِ الْوَرَعِ وَ عَدَمِ الدِّيَانَةِ؛ خیانت، نشانه کمبود ورع و بی‌دینی است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۶۰). اما فرد مؤمن متقی قطع به یقین امانتدار هم خواهد بود. به عبارتی همواره یک ناظر درونی را با خود دارد که به وی در این باره هشدار می‌دهد، او را از کارهای حرام و پیروی از هوای نفس باز می‌دارد که این خود عاملی مهم در جهت پیشگیری از فساد است.

۵. لیاقت و شایستگی

براساس آموزه‌های اسلامی پذیرش مسئولیت باید براساس تجربه و شایستگی باشد. بدین روش که

کارگزاران را طبق توانایی‌ها، باورها و ویژگی‌های شخصیتی و مهارتی باید به کار گمارد. حضرت یوسف زمانی که از زندان آزاد شد و عزیز مصر خواست مسئولیتی به وی بدهد، فرمودند: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ»؛ «مرا سرپرست خزائن سرزمین (مصر) قرار ده که نگهدارنده و آگاهم» (یوسف: ۵۵). حضرت این مسئولیت را پذیرفت چون می‌دانست که یک ریشه مهم نابسامانی‌های آن جامعه مملو از ظلم و ستم در مسائل اقتصادی نهفته است، اکنون که آنها به حکم اجبار به سراغ او آمده‌اند، چه بهتر که مدیریت اقتصادی کشور مصر را در دست گیرد و به یاری مستضعفان بشتابد و به وضع بی‌سر و سامان آن کشور پهناور سر و سامانی ببخشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۵/۱۰). در واقع خود می‌داند که با توجه با دو خصوصیت مهم امانتداری و تخصص، از توانایی لازم اداره امور کشور در این زمینه برخوردار است. در سیره علوی نیز به این مهم توجه شده و حضرت علی علیه السلام در سخنان متعددی به اهمیت این مسئله اشاره نموده‌اند: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَذَا الْأَمْرِ أَقْوَاهُمْ عَلَيْهِ وَ أَعْلَمُهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ؛ مردم سزاوار به خلافت کسی است که بدان توانا تر باشد، و در آن به فرمان خدا داناتر» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۲۴۸). در این بیان، حضرت به دو رکن اساسی امر مدیریت یعنی علمی و عملی اشاره نموده‌اند، بدین مفهوم که یک مسئول، از نظر علمی باید از همه آگاه‌تر و از نظر عملی در امر مدیریت از همه قوی‌تر باشد (مکارم شیرازی، ۶: ۵۰۵/۱۳۸۶)؛ چراکه با شایسته‌گزینی و شایسته‌سالاری استعدادها شکوفا و جامعه به سمت سخت‌کوشی و انگیزه خدمت رهنمون و هدایت جامعه توسط افراد مستعد و خردمند محقق می‌گردد. با این اوصاف انتخاب کارگزاران بر اساس معیار شایسته‌گزینی یکی از راه‌های جلوگیری از فساد اقتصادی به حساب می‌آید که امیر بیان علیه السلام همواره تاکید داشتند که برای جلوگیری از فساد در انتخاب کارگزاران باید دقت شود و بعد از آزمودن کارگزاران، آنها را از خانوادهاى نجیب، شایسته و پیشقدم در اسلام انتخاب کرد (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۳۵). رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم «نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی را مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور معرفی نمودند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۸). ایشان همچنین ویژگی‌هایی چون «جدی بودن در کار، آرام‌نداشتن برای کار، احساس مسئولیت برای اصل اقدام و کار و وظیفه‌ای که برعهده گرفته را بسیار مهم دانستند» همچنین تصریح نمودند: «اگر کسی واقعا در بخشی از بخش‌های کشور احساس می‌کند که کفایت لازم را برای این کار ندارد معلوم نیست که پذیرش آن کار مشروع باشد. چون قبول این کار به معنای این است که تعهد کند و بپذیرد که این کار را به انجام برساند. این بدون کفایت و لیاقت امکانپذیر نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۷۲). در واقع یک مسئول در زمینه

آن مسئولیتی که پذیرفته هم باید دارای تخصص و هم متعهد باشد. وقتی چنین فردی در رأس مدیریت قرار گیرد، کیفیت فعالیت‌ها هم به‌طور فزاینده‌ای بهبود می‌یابد، زیرا مدیریت شایسته، محور اصلی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملت‌ها به‌شمار می‌آید.

۶. ساده‌زیستی

با وجود اینکه ساده‌زیستی برای تمام افراد جامعه ارزش محسوب می‌شود، اما برای مسئولان و مدیران جامعه، یک ضرورت است. این ضرورت از حکومت علوی درک می‌شود که امیر مؤمنان فرمانده کل قوای اسلامی از همه زیردستانشان زندگی ساده و فروتری داشتند. «در زمان ایشان ساده‌زیستی یک معیار و ملاک برای انتخاب زمامداران بوده تا کارگزاران حکومت بتوانند درسایه زهد و زندگی حداقلی، جامعه را به مقصد بلند عدالت اجتماعی نائل نموده و مردم را به رفاه آسایش رسانیده و آبادی، عمران و توسعه زندگی را به سرزمین‌های مسلمین تسری دهند» (ریعان، ۱۳۹۱: ۳۹). از این‌رو امام علی در سخنی فرمودند: «... إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَرَضَ عَلَى أُمَّةِ الْحَقِّ أَنْ يَقَدِّرُوا أَنْفُسَهُمْ بِضَعْفَةِ النَّاسِ كَيْلًا يَتَّبِعَ بِالْفَقِيرِ فَقْرُهُ؛ همانا خدای بزرگ بر پیشوایان دادگستر واجب کرده است، که خود را با ضعیف‌ترین مردم برابر نهند، تا مبدا تنگدستی، نیازمند را به هیجان و طغیان وادارد» و در جایی دیگر می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ جَعَلَنِي إِمَامًا لِيَخْلُقَهُ فَرَضَ عَلَى التَّقْدِيرِ فِي نَفْسِي وَ مَطْعَمِي وَ مَشْرَبِي وَ مَلْبَسِي كَضَعْفَاءِ النَّاسِ كِي يَقْتَدِي الْفَقِيرُ بِفَقْرِي وَ لَا يُطْعِي الْغَنِي غِنَاهُ؛ خداوند مرا پیشوای خلقش قرار داده و بر من واجب کرده است که درباره‌ی خودم و خوراک و پوشاکم مانند مردمان ناتوان عمل کنم تا اینکه فقیر به سیره فقیرانه من تاسی کند و ثروتمند به وسیله ثروتش سرکش و طغیان نکند» (کلینی، ۱۴۰۷: ۴۱۰/۱). به همین علت، وقتی به امام خبر می‌رسد که کارگزار او «عثمان بن حنیف» در بصره به میهمانی یکی از ثروتمندان شهر رفته که در آن میهمانی، غذاهای رنگارنگ تدارک دیده شده و جای فقرا خالی بوده است، او را سخت سرزنش و به وی گوشزد می‌کند که «گمان نمی‌کردم تو میهمانی مردمی را بپذیری که نیازمندانشان به جفا رانده شده‌اند» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۱۷). در واقع هدف امام از تذکر به والیان بیان این مطلب بود که هم‌نشینی با اصحاب زر و تزویر علاوه بر بی‌اعتمادی مردم عواقب فراوان دیگری از جمله فراموش نمودن مشکلات جامعه و بی‌عدالتی به دنبال دارد که در این صورت ضرب‌های بزرگ بر پیکر اجتماع اسلامی وارد می‌آید. از منظر علوی یک کارگزار اقتصادی با عملکرد توحیدی خود باید در تصرف مال، قوای جسمی و فکری خود حدودی را که خداوند تعیین نموده رعایت نماید؛

زیرا، در برابر خداوند متعال مسئول است. پس زینده است مسئولان نظام اسلامی که به دنبال حکومت پیامبر و امیرالمؤمنین علیه السلام هستند، مسئله ساده‌زیستی را مورد توجه قرار داده و با روحیه اشرافی‌گری و شهوت‌رانی به شدت مقابله نمایند. رهبرانقلاب فرمودند: «اگر بخواهیم تجمل و اشرافی‌گری را که واقعاً بلای بزرگی است از جامعه ریشه‌کن کنیم با حرف و گفتن نمی‌شود که از یک طرف بگوییم و از طرف دیگر مردم نگاه کنند و ببینند که عملمان جور دیگر است، باید عمل کنیم، عمل ما بایستی مؤید و شاهد برگفته‌هایمان باشد تا اثر بکند. فاصله‌تان را با طبقات ضعیف، کم‌نگه دارید و هرچه ممکن است آن را کمتر کنید» (خامنه‌ای، ۱۳۸۷).

ج. آثار اندیشه توحیدی بر پیشگیری از مفاصد اقتصادی

با توجه به آموزه‌های اسلامی رفتار هر فرد تحت تأثیر باورها و ارزش‌های او به عرصه ظهور می‌رسد که این باورها همانند یک واکسیناسیون زمینه‌های فساد را در افراد از بین برده و آنها را از وسوسه‌های شیطانی مصون می‌سازد. لذا برای اصلاح رفتار و جلوگیری از فساد باید باور و اعتقاد افراد تقویت گردد، در غیر این صورت باید با انهدام جامعه مواجه شد. در عصر کنونی که بسیاری از جوامع با مشکلات اقتصادی دست‌وپنجه نرم می‌کنند تقویت و توجه به ارزش‌های دینی در عرصه زندگی فردی و اجتماعی به‌ویژه در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و پیشگیری از فساد موثر خواهد بود. در ادامه به برخی از آثار بینش توحیدی در پیشگیری از فساد اقتصادی می‌پردازیم.

۱. نفی تبعیض و ویژه‌خواری

یکی از اهداف اساسی دین الهی تحقق عدالت است و قیام همه انبیا و نزول کتاب برای این بوده که مردم از تبعیض و ظلم نجات یافته و در سایه عدل الهی زندگی نمایند. این عدالت می‌تواند زمینه‌های رشد مادی و معنوی افراد و سرزمین‌ها را فراهم و عاملی در جهت گسترش اسلام باشد. حضرت امیر فرمودند: «جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْعَدْلَ قَوَامًا لِلْإِنَامِ وَ تَنْزِيهَا مِنَ الْمَظَالِمِ وَ الْإِثَامِ وَ تَسْنِيَةً لِلْإِسْلَامِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۹۹)؛ خداوند سبحان، عدالت را مایه استواری مردم، پاکی از ستم‌ها و گناهان و سرفرازی اسلام قرار داد. یکی از مصادیق عدالت در اجتماع، عدالت در زمینه اقتصاد و فعالیت‌های اقتصادی است. بدین معنا که در یک نظام عادلانه باید تمامی ثروت به‌صورت یکسان، میان همگان توزیع و از فساد پرهیز گردد نه اینکه به بیان رهبری انقلاب «کسانی با زرنگی، با زبان چرب و نرم و چهره حق به جانب، به جان بیت‌المال این ملت بیفتند و کیسه‌های خود را پُر کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰)

یا از موقعیت اجتماعی خود برای ثروت‌اندوزی بهره بگیرند و بیت‌المال را مال‌البیت خود قرار دهند که بدین روش فساد در جامعه گسترش یابد. همین که روزبه‌روز بر فاصله طبقاتی افزوده شود به گونه‌ای که عده‌ای با خیانت در امانت، پرداخت رشوه و سوءاستفاده از قدرت روز به روز ثروتمندتر شده و خود را رئیس در برابر خدا و خلق خدا بدانند نه مسئول و دیگران که از چنین قدرتی برخوردار نیستند فقیرتر گردند باید با تخریب بنیان اقتصادی جامعه مواجه شد؛ زیرا، مردم بیش از فقر از تبعیض آسیب می‌بینند (خامنه‌ای، ۱۳۸۰).

این درحالی است که برخورداران از اندیشه توحیدی قوی و سرایت‌دادن آن در عمل سعادت‌مندی دنیوی و اخروی را در پی دارد و بدین ترتیب، مصالح هر یک از افراد جامعه به بهترین روش تأمین می‌گردد. به عبارتی نگاه توحیدی انسان را از کسب روزی حرام، حرص، ارتشاء، استفاده شخصی از بیت‌المال و در نتیجه فساد برحذر می‌دارد. رهبر انقلاب در سخنی فرمودند: «همه باید از شیطان حرص برحذر باشند و از لقمه حرام بگریزند و از خداوند در این باره کمک بخواهند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۱). همان گونه که امام علی علیه السلام در نخستین روزهای به‌دست‌گرفتن خلافت خدا باوری را سرلوحه کار خود قرار داده و با تمام امتیازها و رانت‌هایی که برخی از سرشناسان، مثل عثمان در ظاهر به‌صورت قانونی از آن برخوردار بود، به مبارزه برخاستند. عثمان قطعه زمین‌های زیادی را در اختیار نزدیکان خود به‌عنوان «تیول» قرار داده بود. حضرت امیر علیه السلام به محض به‌دست‌گرفتن خلافت بدون هیچ ملاحظه خویشی و موقعیت سیاسی، این تیول‌ها را به مسلمانان برگردانده و فرمودند: «وَ اللَّهُ لَوْ وَجَدْتُهُ قَدْ تَزَوَّجَ بِهِ النَّسَاءِ وَ مَلَکَ بِهِ الْإِمَاءَ لَرَدَدْتُهُ؛ به خدا، اگر ببینم که به مهر زنان یا بهای کنیزکان رفته باشد، آن را باز می‌گردانم» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۵۷). این‌گونه برخورد قاطعانه سبب شد که حضرت مخالفان و منتقدان زیادی داشته باشند اما برای ایشان عدالت، زینت و آرایه فرمانروایی و برابر با حیات و زندگی است «الْعَدْلُ حَيَاةُ الْجَوْزِ مَمْحَاةً» (نوری، ۱۴۰۸: ۳۱۸/۱۱) به‌دنبال همین برخورد به‌دورازاغماض، جنگ جمل برپا شد. در واقع امیرالمؤمنین به قیمت جنگ جمل در برابر مال حرام ایستادند و الا جنگ جمل علتی غیر از مال حرام نداشت. حضرت همان کارگزار مسئولیت‌پذیر موحدی بودند که حرص و طمع دنیا ایشان را فریب نداد که در امانت‌های مردم خیانت کنند و به ثروت‌اندوزی پردازند. همچنان که اشعث بن قیس چنین خیالی در سر داشت. او از سردمداران منافقان و از دشمنان سرسخت حضرت امیر علیه السلام بود به خیال اینکه با دادن چشم‌روشنی، تحت عنوان هدیه، می‌تواند به علی علیه السلام نزدیک شود حلوانی را، شب هنگام به درب منزل حضرت

می‌رساند. امام علیه السلام از او می‌پرسد: آیا بخشش است یا زکات و یا صدقه؟ زکات و صدقه، بر ما اهل بیت حرام است او در پاسخ می‌گوید: هدیه است. علی علیه السلام در پاسخ به او می‌فرماید: زنان بچه مرده بر تو بگریند! آیا از راه دین وارد شدی که مرا بفریبی یا عقلت آشفته شده و یا جن زده شدی آیا هذیان می‌گویی؟ «والله لو أُعْطِيتُ الْأَقَالِيمَ السَّبْعَةَ بما تحتَ أَفلاكِها علی أنْ أَعْصِيَ اللهَ فی نَمْلَةٍ أُسْلِبُها جُلْبَ شَعیرَةٍ ما فَعَلْتُه! وإنَّ دنیاکم عندی لأهون من وَرَقَةٍ فی فمِ جَرادَةٍ تَقْضُمُها! ما لعلی و لِنَعیمِ یَفنی و لذَّةٍ لا تبقی (سید رضی، ۱۴۱۴: ۳۴۷)؛ سوگند به خدا! اگر هفت اقلیم را، با آنچه در زیر آسمانهاست، به من دهند تا خدا را نافرمانی کنم که پوست جوی را از مورچه‌ای ناروا بگیرم، چنین نخواهم کرد! و همانا دنیای آلوده شما، نزد من، از برگ جویده شده دهان ملخ، پست تر است! علی را با نعمت‌های فناپذیر ناپایدار چه کار؟» امیرالمؤمنین علیه السلام موحدی به تمام معنا بودند که تا پای جان برای اطاعت از فرامین خداوندی، احقاق حق و حفاظت از بیت‌المال تلاش نمودند. حضرت حتی نسبت به واگذاری زمین و مانند این‌ها به خواص بسیار حساس بوده و سخت مراقبت می‌نمودند. به گونه‌ای که در عهدنامه مالک اشتر او را از این امر به شدت پرهیز داده و توصیه نمودند که: «وَلَا تُقْطِعَنَّ لِأَحَدٍ مِنْ حَاشِیتِکَ وَ حَامِئِکَ قَطِیعَةً؛ و به هیچ یک از اطرافیان و خویشاوندان زمینی را به بخشش و مگذار» (همان، ۴۳۹). رهبر عظیم انقلاب هم با تاسی از بیانات مولی‌الموحدین علیه السلام در بیانیه گام دوم به این موضوع پرداخته و فرمودند: «در جمهوری اسلامی کسب ثروت نه تنها جرم نیست که مورد تشویق نیز هست اما تبعیض در توزیع منابع عمومی و میدان دادن به ویژه‌خواری و مدارا با فریبگران اقتصادی که همه به بی‌عدالتی می‌انجامد به شدت ممنوع است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۱۱). سیره امیرالمؤمنین علیه السلام به‌عنوان اولین مؤمن به پروردگار برای همگان به‌ویژه مسئولان اقتصادی توحیدمدار الگو است.

۲. امر به معروف و نهی از منکر

یکی از واجبات و فرائض دینی که خداوند متعال بارها در قرآن کریم همگان را به انجام آن سفارش نموده امر به معروف و نهی از منکر است که این نشان‌دهنده اهمیت بارز این مسئله است. امر به معروف و نهی از منکر یعنی انسان علاوه بر اینکه به مصالح خویش بیندیشد، باید در برابر دیگر افراد جامعه و هم‌نوعان خود نیز احساس مسئولیت کند. به‌عبارتی فرد مسلمان باید مسئولیت قیام برای اصلاح و دگرگونی به‌سوی کمال و تعالی را بپذیرد (الصفار، ۱۳۷۲: ۵۶). بنابراین اگر همگان از مردم تا مسئولان به‌درستی به این وظیفه خود عمل کنند، درصد خطا و اشتباه یا انحراف کارگزاران جامعه به

صفر می‌رسد. هرکسی با هر جایگاهی که دارد، اگر ببیند عده‌ای از مقام خود سوءاستفاده می‌نمایند آنها را هشدار داده و از بدی‌ها باز می‌دارد تا دستورات الهی نیز ارزش خود را در متن جامعه پیدا کند و گناه در آن جامعه کمتر رخ دهد. از طرفی دیگر کارگزاران و حاکمان اسلامی و توحیدمدار هم نباید از امر به معروف و نهی از منکر زبردستان خود و مردم عادی آزرده شوند، بلکه باید آمران به معروف و ناهیان از منکر را گرامی داشته و آنان را بر چاپلوسان و کسانی که همواره بر وفق مراد سخن گفته و همه امور و مسائل را عادی و بی‌اشکال جلوه می‌دهند، ترجیح دهند. حضرت امیر علیه السلام، در این باره به مالک اشتر چنین توصیه می‌کنند: «ثُمَّ لِيَكُنْ آثَرُهُمْ عِنْدَكَ أَقْوَلُهُمْ بِمُرِّ الْحَقِّ لَكَ وَأَقْلَهُمْ مُسَاعَدَةً فِيمَا يَكُونُ مِنْكَ مِمَّا كَرِهَ اللَّهُ لِأَوْلِيَائِهِ وَإِعْثَابًا ذَلِكَ مِنْ هَوَاك حَيْثُ وَقَعَ؛ و آن کس را بر دیگران بگزین که سخن تلخ حق را به تو بیشترگوید، و در آنچه کنی یا گویی و خدا آن را از دوستانش ناپسند دارد کمتر یاری‌ات کند» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۳۰). اگر امر به معروف و نهی از منکر تأثیری نداشت و دوباره به کار ناپسند خود ادامه دادند باید مسئله را به مرجع قضایی ارجاع دهند تا بدین روش از فساد جلوگیری شود، چرا که به بیان رهبر معظم انقلاب «دستگاه قضا پیش‌قراول مبارزه با فساد است که اگر از شرایط لازم برخوردار باشد و کار درست بکند، فساد، تباهی، ظلم، تبعیض و فسق و بقیه چیزهایی که یک جامعه را فاسد و زمین‌گیر می‌کند، ریشه‌کن خواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۶۹). بدین ترتیب امر به معروف و نهی از منکر هم می‌تواند نقش بازدارندگی و پیشگیری را ایفا کند و به حفظ و ارتقای سلامت فردی و اجتماعی کمک کند و هم می‌تواند نقش درمان و رشد را ایفا نموده و از گسترش ناهنجاری‌ها و آسیب‌های گناه و فساد پیشگیری کند. پس وقتی آتش فساد و رشوه‌خواری دامنگیر برخی از کارگزاران و دولتمردان می‌گردد، نظارت‌ها و مراقبت‌ها باید به صورت عمومی و همگانی توسط افرادی خداترس و با تقوا به صورت جدی‌تری دنبال شود.

۳. اجرای مساوات در بیت‌المال

از دیگر آثار اندیشه توحیدی بر فعالیت‌های اقتصادی و پیشگیری از فساد، تقسیم مساوی بیت‌المال است. این امر از جلوه‌های بارز توحید عملی در رفتار اقتصادی امام علی علیه السلام است که فرمودند: «همان گونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به طور مساوی تقسیم نمودند من نیز عمل کردم تا اموال مانندگویی در بین ثروتمندان قرار نگیرد» (محمدی‌ری‌شهری، ۱۴۲۱: ۱۲۴/۴). حضرت امیر علیه السلام تمامی فعالیت‌های خود را با انگیزه خداگرایی و بدون داشتن ذرهای مسامحه انجام می‌دادند. ایشان در تقسیم

بیت المال میان عرب و عجم تفاوتی قائل نشده و نهایت صرفه جویی را در هزینه بیت المال رعایت می نمودند. پس از تقسیم سرانه بیت المال، آنجا را جارو می کردند، و آنگاه دو رکعت نماز به جای آورده و می گفتند: ای بیت المال در روز قیامت شهادت بده که من چیزی از اموال مسلمانان را در تو ذخیره نکردم (ثقفی، ۱۴۱۰: ۳۳/۱). امیر مؤمنان علیه السلام با خائنان بیت المال برخوردی قاطع و خردکننده داشته و مصمم بودند که چنین افرادی باید در اختیار عدالت قرار گرفته و به اشد مجازات برسند. حضرت در نامه خود به عبدالله بن عباس و نکوهش او به خیانت در اموال عمومی فرمودند: «فَاتَّقِ اللَّهَ وَارْزُقْ إِلَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ أَمْوَالَهُمْ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ ثُمَّ أَمَكْنِي اللَّهُ مِنْكَ لَأُعَذِّرَنَّ إِلَى اللَّهِ فِيكَ، وَلَا ضَرْبَنَّكَ بِسَيْفِي الَّذِي مَا ضَرَبْتُ بِهِ أَحَدًا إِلَّا دَخَلَ النَّارَ وَاللَّهُ لَوْ أَنَّ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ فَعَلَا مِثْلَ الَّذِي فَعَلْتَ، مَا كَانَتْ لَهُمَا عِنْدِي هَوَادَةٌ وَلَا ظَفْرًا مَنِي بِإِزَادَةٍ، حَتَّى أَخَذَ الْحَقَّ مِنْهُمَا، وَأُزِيحَ الْبَاطِلَ عَنْ مَظْلَمَتِهِمَا؛ پس از خدا بیم دار و مالهای این مردم را باز سپار، و اگر نکنی و خدا مرا یاری دهد تا بر تو دست یابم کیفیت دهم که نزد خدا عذرخواه من گردد، و به شمشیریت بزنم که کس را بدان نزد من جز که به آتش در آمد به خدا اگر حسن و حسین چنان کردند که تو کردی از من روی خوش ندیدندی، و به آرزویی نرسیدندی، تا آنکه حق را از آنان بستانم و باطلی را که به ستمشان پدید شده نابودگردانم» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۴۱۴)؛ بدین ترتیب امام در راستای احقاق حقوق مردم با هیچ کس حتی فرزندان خود ملاحظه کاری ندارند و برخورد با مسئولان فاسد را از اهداف حکومتی خود می دانند. با این بیان بینش توحیدی و تقویت آن راهکاری برای جلوگیری از سرقت بیت المال است. وجود این نوع باور و بینش در کارگزاران اسباب جلوگیری از طغیان شهوات را در آنها فراهم آورده و جایی برای فساد باقی نمی ماند. در واقع همه دست اندرکاران مالی و اقتصادی که پایبند به قوانین توحیدی هستند منتهای تلاش و کوشش خویش را به کارگرفته تا رضایت و خشنودی خداوند متعال را بر خواسته های نفسانی خود ترجیح داده و در بیت المال تبعیض روا ندارند، به عبارتی علوی گونه رفتار نمایند. رهبر انقلاب در بیانی فرمودند: «هرکس که بیت المال مسلمین را ملک خود به شمار آورد یا به زبان بگوید و اگر نمی گوید در عمل آن طور وانمود کند که ما این قدرها حق داریم و با بیت المال مثل اموال شخصی خود رفتار کند یا بخورد یا ببخشد یا در راه اغراض شخصی از آن استفاده کند نمی تواند دنباله رو علی باشد» (خامنه ای، ۱۳۸۰).

۴. مبارزه با کم فروشی

یکی از مصادیق فساد در زمین که به طور مکرر در آیات و روایات نکوهش گردیده، مسئله

کم‌فروشی است. همه پیامبران الهی و معصومان بعد از مبارزه با شرک و بت پرستی بر مبارزه با کم‌فروشی تأکید داشتند؛ زیرا کم‌فروشی سرمایه اعتماد و اطمینان را که از ارکان مهم مبادلات است از بین می‌برد و نظام اقتصادی را متزلزل می‌گرداند. مطابق آیات قرآن سعادت ابدی انسان تنها در پرتو یکتاپرستی، سلامت امور اقتصادی و پرهیز از هرگونه فسادانگیزی است که این مسئله در ماجرای قوم شعیب تبیین شده است. در آیه ۸۴ سوره هود در این باره آمده است: ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَتَّبِعُوا الْمَكِيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ﴾؛ و ما به‌سوی اهل مدین برادرشان شعیب را (به رسالت فرستادیم)، وی گفت: ای قوم، خدای یکتا را که شما را جز او خدایی نیست پرستش کنید و در کیل و وزن کم‌فروشی نکنید، من خیر شما را در آن می‌بینم (که با همه عدل و انصاف کنید) و (اگر ظلم کنید) من می‌ترسم از روزی که عذابی سخت شما را فراگیرد. مطابق این آیه حضرت شعیب بر مسائل اقتصادی جامعه توجه و نظارت داشته و درصدد سلامت و بهبود زندگی مردم بودند که ایمان کامل و اقتصاد سالم، تأمین‌کننده سعادت دنیوی و آخروی آنهاست. همان گونه که بهم ریختگی نظام اقتصادی سرچشمه فساد وسیع در جامعه خواهد بود مطابق این آیه شریفه که می‌فرماید: ﴿وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾؛ ای قوم، در سنجش وزن و کیل اجناس عدالت کنید و آن را تمام دهید و به مردم کم نروشید و در زمین به فساد برنخیزید» (هود: ۸۵). بدین ترتیب مبارزه با کم‌فروشی تنها درحوزه مسائل اقتصادی و مالی خلاصه نمی‌شود. به نوعی کارگری که در کار خود کم می‌گذارد، آموزگار و استادی که درست درس نمی‌دهد، کارمندی که به موقع سرکار خود حاضر نشده و وجدان کاری ندارد، مدیری که با وظایف مدیریتی خود آشنا نیست ولی در پایان ماه، حقوق و دستمزد کاملی را مطالبه دارد، کم‌فروشی می‌کنند. کسی که گرفتار کم‌فروشی است هرچند به گمان خود، ثروتی را اندوخته و بهره‌ای بیشتر از مادیات دنیا می‌برد، اما باید بداند که این افزایش ثروت هرگز در قالب خیر برای او در نمی‌آید و او نمی‌تواند از آن بهره‌مند و به آسایش و آرامش برسد. از این روست که کم‌فروشی نه تنها موجب برکت و خیر نیست، بلکه مانعی جدی در بهره‌مندی شخص از نعمت‌ها و مواهب مادی دنیوی است. اگر جامعه‌ای بخواهد به‌سوی کم‌فروشی نرود و عدالت اقتصادی بلکه عدالت جامع را تجربه کند می‌بایست بر این عناصر بینشی و نگرشی تأکید و توجه داشته باشد اما تنها با افزایش مأموران نظارتی نمی‌توان به این مهم دست یافت؛ چرا که انسان باید وجدانی به نام فطرت الهی بیدار، داشته باشد تا بتواند از درون، خود را نظارت، مدیریت و مهار نماید که اگر چنین پلیس

داخلی و پاسبان نفس نباشد نمی توان امید داشت که از کم فروشی رهایی یافت. بنابراین یکی دیگر از آثار اندیشه توحیدی این است که کارگزاران خداشناس همواره به مسئولیتی که به آنها واگذار گردیده توجه دارند و تلاش خود را بر این قرار می دهند که وظایف خود را به درستی انجام نموده و در حیطه کاری که به آنها سپرده شده کم نگذارند؛ چرا که این مسئولیت ها خدایی بوده و باید در راه پیشبرد اهداف نظام و انقلاب از آن به درستی حفاظت و پاسداری نمایند. اسلام، خواهان برقراری امنیت در جامعه است از این رو، با راه هایی که امنیت مردم را به خطر می اندازند از جمله مفسد اقتصادی، مخالف است (گل مکانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۵/۳۴).

نتیجه گیری

آمادگی برای مبارزه با مفسد یکی از نیازهای همیشگی جامعه اسلامی برای پیشرفت و توسعه اقتصادی است. همان گونه که در علوی ترین حکومت تاریخ مسئله فساد پُررنگ بوده و وسوسه مال و مقام کسانی را لغزاند، اما حضرت به محض به دست گرفتن خلافت قدم های جدی برای ریشه کن نمودن آن برداشتند. پس خطر بروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم بعید نبوده و نیست فقط باید همه افراد جامعه دست به دست هم داده و برای دفع و رفع آن تلاش نمایند. در این نوشتار بیان شد که مهم ترین وسیله بازدارنده از فساد چه فساد اقتصادی و چه دیگر مفسد توجه به فطرت همیشه بیدار و اعتقادات قلبی به ویژه اعتقاد به خداوند است چون زندگی بشر در طول تاریخ با اعتقاد به خدا همراه بوده و بشر با فطرت خدادادی خود، خدا را برای آفرینش جهان اثبات می کند. پس آنچه از او خواسته شده، موحد بودن است و اینکه موحد بودن خود را همانند حضرت علی علیه السلام در سراسر زندگی دنیوی جاری و ساری نماید. کارگزاران اقتصادی نظام اسلامی هم می بایست با تاسی از سیره حضرت امیر علیه السلام، توحید را در رأس فعالیت های خود قرار داده و تنها برای جلب رضایت و خشنودی خداوند قدم بردارند. آنها باید به دنبال مهم ترین هدف و آرمان جامعه اسلامی یعنی عدالت بوده و با موانع آن از جمله تبعیض، ویژه خواری، ظلم و ستم مبارزه نمایند.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، قم: دارالقرآن الکریم، ۱۳۷۳ ش.
۲. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، مصحح صبحی صالح، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸ ش.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، محقق: جمال‌الدین میردامادی، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر، ۱۴۱۴ ق.
۴. الصفار، حسن موسی، تصویر زندگی در نهج البلاغه، ترجمه: لطیف راشدی، تهران: نشر نسل جوان، ۱۳۷۲ ش.
۵. انصاریان، حسین، زیبایی‌های اخلاقی، قم: دارالعرفان، ۱۳۸۶ ش.
۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ ش.
۷. ثقفی، ابراهیم بن محمد بن سعید بن هلال، الغارات، محقق: عبدالزهراء حسینی، قم: دارالکتاب الإسلامی، ۱۴۱۰ ش.
۸. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، مصحح: علی هلالی و علی سیری، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
۹. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، سایه سار ولایت (منشور مطالبات مقام معظم رهبری از دانشگاه و دانشگاهیان)، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸ ش.
۱۰. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، بیانیه گام دوم انقلاب، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>، ۱۳۹۷ ش.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، مترجم: غلامرضا خسروی، تهران: مرتضوی، ۱۳۷۴ ش.
۱۲. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، محقق احمد حسینی اشکوری، تهران: مرتضوی، ۱۳۷۵ ش.
۱۳. فراهیدی، خلیل بن أحمد، کتاب العین، قم: هجرت، ۱۴۰۹ ق.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامیة)، مصحح: علی اکبر غفاری و محمد

- آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ق.
۱۵. گروه بنیادین حکومتی، درآمدی بر مسئله فساد، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴ش.
۱۶. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۷. محمدی ری‌شهری، محمد، موسوعة الامام علی بن ابی‌طالب، قم: دارالحدیث، ۱۴۲۱ق.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ش.
۲۰. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت علیه‌السلام، ۱۴۰۸ق.
۲۱. ولایی، عیسی، ارتداد در اسلام، بی‌تا، نشر نی، ۱۳۹۶ش.
۲۲. هاشمی رفسنجانی، اکبر و محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن، فرهنگ قرآن، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶ش.
۲۳. رحیمیان، نرگس، «بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن» مجله اقتصادی، شماره ۹ و ۱۰، ۱۳۹۳ش.
۲۴. ریعان، معصومه، «ساده‌زیستی کارگزاران دکترین علی در اجرای عدالت اجتماعی»، دومین همایش ملی نهج‌البلاغه و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینا همدان، ۱۳۹۱ش.
۲۵. گل‌مکانی، وجیهه و همکاران، «نقش کارگزاران امام علی علیه‌السلام در تأمین امنیت اقتصادی»، مطالعات تاریخ اسلام، سال نهم، شماره ۳۴، ۱۳۹۶ش. مطالعات فقهی
۲۶. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری به آدرس: www.farsi.khamenei.ir